

РОЗРОБКА МЕТОДОЛОГІЧНИХ ОСНОВ ПСИХОЛОГІЧНОГО РОЗУМІННЯ СОЦІАЛЬНИХ ЗДІБНОСТЕЙ ЛЮДИНИ

Власова О.І.

доктор психологічних наук, доцент КНУ ім. Тараса Шевченка

Актуальність дослідження та постановка проблеми.

Специфіка реалізації професійних завдань в екстремальних умовах діяльності пред'являє підвищені вимоги до розвитку соціальних здібностей спеціалістів, для яких такі умови є професійними. З іншого боку, здійснення будь-якої сучасної виробничої діяльності потребує від людини не лише специфічних знань і технологій, а й актуалізації та розвитку відповідних їй спеціальних здібностей, ефективність формування яких суттєво залежить від розвинутої її здатності до входження в контур продуктивних соціальних комунікацій з фахівцями-професіоналами. Наведені міркування свідчать, що питання соціальних здібностей потребує спеціального дослідження, насамперед, з метою переконання його науково-психологічного статусу в сучасній психології. На шляху до реалізації такої мети в межах цієї статті розкриємо методологічні основи психологічного розуміння європейськими науковцями соціальних здібностей людини в XVIII – XIX віках.

Аналіз науково-теоретичних матеріалів. На початку XVIII століття в роботах німецького вченого-енциклопедиста Крістіана Вольфа "Рациональна психологія" (1732) та "Емпірична психологія" (1734) знайшли втілення два основних методологічних шляхи розвитку нової наукової дисципліни - психології, межа між якими полягав у питанні методу дослідження. Перша наука, за задумом Вольфа, мала за завдання спостереження психічних явищ та їхній науковий опис. Завдання раціональної психології, на думку психолога, полягало у дедуктивному виведенні явища із сутності та природи психіки. Остання як пояснювальний принцип існування психічних феноменів використовувала поняття здібності. Психолог бачив завершення своєї роботи у створенні так званого "анатомічного

театру людської душі", тобто системи елементів психіки, в основі кожної групи складових якої знаходилась певна здібність. Остання розумілась як початок людської душі, наділений здатністю спонтанної активності [1,151-152]. Незважаючи на методологічну обмеженість такого підходу, який неодноразово критикувався навіть молодшими сучасниками самого Вольфа, відзначимо плідність його ідеї людських здібностей як своєрідного потенціалу її активності. У подальшому ця ідея набула продуктивного розвитку як принцип психічної причинності в роботах Й. Гербарта, В.Вундта, а на рівні сучасних уявлень трансформувалась в ідею творчої природи здібностей людської психіки, а також суб'єктності людини як носія та активного трансформатора потенціалу власних здібностей. Так у психології позначилась тенденція до розуміння активності людини як чинника розвитку їй притаманних властивостей, в тому числі і здібностей.

Інші чинники розвитку здібностей людини викристалізовувалися в колі французьких енциклопедистів. Їх основною ідеєю було утвердження провідної ролі виховання й суспільних законів у формуванні людини. Французький філософ – матеріаліст Клод Гельвецій центральним предметом власної наукової діяльності обрав проблему нерівності людських умів, власне бачення якої він ретельно обґрунтував на сторінках своїх трактатів "Про розум" та "Про людину". Ці роботи викликали великий резонанс у суспільній думці, оскільки містили важливі для подальшого розвитку сучасної науково-психологічної методології висновки про те, що становлення людської свідомості як родової здібності людини відбувається у процесі спілкування та трудової діяльності. На його думку, фізична організація органів чуття не обумовлює принципової різниці людей, а інтелектуально-моральні якості людини не є вродженими, вони створюються обставинами життєдіяльності людини, основними з яких є положення людей у суспільстві, що забезпечує доступність для них суспільних благ та особливості їх виховання. Виходячи з цього, саме виховний вплив цей мислитель виокремлює як провідну силу, що здатна

„ліпити” з людей будь-що, у тому числі й розвивати їхні здібності.

Більш поміркованої та зваженої позиції щодо детермінант розвитку людського потенціалу дотримувався лідер французьких матеріалістів Дені Дідро, у якого ми вже знаходимо чітку тенденцію розглядати психічний розвиток людини, а отже і розвиток її здібностей у контексті врахування детермінант як біологічної, так і соціально-історичної природи. До такої ж думки незалежним чином прийшов і видатний російський філософ-просвітитель Олександр Радищев, який у роботі "Про людину, її смертність та безсмертя", написаній під враженням трактату Гельвеція, доводив, що за можливостями вдосконалення народи рівні один одному, але із розбіжностей в тілесній організації окремих людей у їх нервовому устрої, чутливості, потребах і темпераментах, з необхідністю впливає, що розумові сили кожної особистості повинні неминуче різнитися [2,323]. Таким чином, цей мислитель однозначно окреслює проблему формування здібностей людини, основними детермінантами розвитку яких виступають особливості фізичної організації носія та впливу соціального середовища. Важливо також звернути увагу на ще одну суттєву тезу у трактаті Радищева, значення якої, на нашу думку, хоча і констатується, але недостатньо усвідомлюється сучасними дослідниками потенціалу здібностей людини. Мова йде про його бачення провідної ролі емоційної компоненти психічної активності людини в забезпеченні її ефективної соціальної життєдіяльності. Про це однозначно свідчать ті рядки трактату, в яких він зазначає, що внаслідок чутливості нервової організації, специфічної подразливості, людина більше за всіх є істотою співчуваючою, яка у змозі радіти радощам іншого та сумувати його печалями. Це і складає, за Радищевим, квінтесенцію людської соціальності, здібності до якої містяться не лише в розумовому потенціалі людини, а й в особливостях її емоційного устрою.

Таким чином, вже у XVIII сторіччі в гуманітарних науках виникає реальна можливість радикально змінити погляд на емоційний потенціал як провідну складову людської психіки, роль цієї властивості людини в організації її суспільної

життєдіяльності. Із пристрасті, з якою наполегливо як з артефактом ментальної активності вів боротьбу розум людини протягом століть, емоційна сфера перетворювалась у Радищева в системоутворюючий чинник розвитку людської особистості, яка складає сутнісну некогнітивну компоненту її соціального реагування. На жаль, ці міркування російського мислителя не були належно оцінені його сучасниками. І лише наприкінці XIX сторіччя у психології настав час інтересу до сфери емоційної життєдіяльності людини тепер вже як засобу її адаптації до умов навколишнього середовища.

Піонерами таких досліджень на теренах європейської позитивної науки вважаються Чарльз Дарвін та Вільгельм Вундт. Перший, відомий як автор еволюційного вчення, що здійснило переворот у природо-наукових поглядах на походження різновидів життя на планеті шляхом природного добору, виділяв середовище як мінливу, жорстку систему, існування в якій вимагає від живої істоти постійного пристосування. Саме у пристосуванні як цілеспрямованій адаптації цей дослідник побачив основу доцільності психічної активності тварини та людини як живих систем. Таким чином, середовище ставало силою, яка могла не лише викликати, а й видозмінювати спадкову інформацію, характерну для певного виду істот. При цьому, саме середовище ставало не лише чинником, що викликав позитивні життєстійкі видозміни в живому пристосованому організмі, а й об'єктом дій індивіда, які допомагають йому зберегти необхідний для виживання зовнішньо - внутрішній баланс системи існування. Цікаво, що інший англійський вчений Гербарт Спенсер у роботі "Основи психології" (1855), що вийшла на 4 роки раніше знаменитого дарвінівського "Походження видів шляхом природного добору" (1859), умовивідно через аналіз даних природничих наук, психології, історії естетики, моралі, лінгвістики та ін., розповсюдив ідею еволюційної теорії, побудованої на принципі адаптації, на соціальне життя. Соціальна еволюція для нього — це частина еволюції взагалі, тому закони і механізми пристосування людини до соціального середовища лише ускладнюються завдяки появі нових чинників — мови, суспільства, матеріального виробництва, науки, моральних та

етичних категорій. Але й у Спенсера процес адаптації людини у порівнянні з еволюцією у тваринному світі принципово не відрізнявся. Так само, як і у тварин, Спенсер бачив у людини лише два механізми пристосування — спадковий та індивідуальний досвід. Останнє міркування складало також основний пафос відомої роботи Дарвіна "Вираження емоцій у тварин і людини" (1872). У цій науковій праці він показує єдину інформаційну природу емоційних проявів людини та тварин, тісний зв'язок емоцій з інстинктами поведінки як основними регулюючими чинниками життєдіяльності у тваринному світі, некогнітивний характер останніх. Особливо показове в цьому сенсі ставлення Дарвіна до виразних рухів людей, які, на його думку, будучи носіями емоційної інформації, є ні що інше як рудиментарні уривки раніше доцільних актів поведінки, які втратили свій практичний сенс, як, скажімо, стислі кулаки й вищирені зуби людини під час переживання гніву. Таким чином, емоції стали розглядатися не лише як елементи свідомості, що було типовим для сучасної Дарвіну психології, але й як психічні механізми, які є первинними по відношенню до свідомості та мають витоки формування в зовнішньому, стосовно індивіда (людського або тваринного) середовищі. Зазначимо, що цей не лише біологічно доцільний, а й соціально регулюючий потенціал емоцій вже у середині XX століття особливо підкреслював С.Л. Рубінштейн, який з цього приводу писав, що такі рухи, які людина часто здійснює автоматично, виконують у неї насамперед функцію спілкування. Вони є не просто рудиментарними утвореннями, їхня актуальна функція полягає в тому, що вони виконують роль засобу повідомлення та впливу в реальному людському спілкуванні. Саме в цьому процесі первинно рефлекторна реакція перетворюється в семантичний акт, який стає необхідним і зрозумілим лише в контексті спілкування з іншими людьми. Рубінштейн наголошує, що, вичерпуючи своє значення зі спілкування, такі емоційні рухи у певному розумінні замінюють мовлення, стаючи повноправними засобами невербальної комунікації людей [3,570]. Інший відомий російський психолог І.О.Сикорський у

фундаментальній роботі "Загальна психологія з фізіономікою", виданій у Києві в 1904 році, розвивав ідею перспективності дослідження емоційних станів людини за зовнішніми проявами. При цьому він наголошує на тому, що такі прояви виражають насамперед відносини між людьми та характерні особливості взаємовідносин останніх. Сикорський підкреслював, що емоційні, когнітивні, поведінкові стани людини проявляються та стають очевидними для інших за рухами обличчя, рухами та положеннями тіла, мовленням людини. "Якщо за одяг почуттів визнати експресію, то експресія і буде тим зовнішнім знаком, за яким потрібно встановити найретельніший нагляд," - писав цей дослідник [4,386]. Таким чином, виразний рух, уведений Дарвіном у фокус науково-психологічного аналізу емоцій, перестає бути просто органічною реакцією; у процесі спілкування він сам стає дією, до того ж суспільною дією, істотним актом впливу на людей, сила якого обумовлюється його адекватним тлумаченням останніми.

З ім'ям іншого методолога психологічної науки XIX століття – Франца Brentano пов'язано обґрунтування ідеї активності людської психіки та суб'єктності людини як носія активності, спрямованої на певний об'єкт. Як родоначальник функціоналізму цей філософ-дослідник утвердив у психологічній науці тезу про інтенціональність психічної діяльності людини, її постійну спрямованість на об'єкт активності, який, завдяки таким актам, презентується для індивідуальної свідомості як її зміст у вигляді образу, судження або ж ставлення до нього. За Brentano, за виникнення таких психічних феноменів відповідають акти свідомості, що розуміються як цілеспрямовані функції суб'єкта – носія психіки, орієнтовані на об'єкт [1]. І хоча поняття "психічні функції" став активно використовувати лише учень Brentano – Карл Штумпф, принципово, що, на думку його учителя, сутнісним для науково-психологічного дослідження є саме ті акти, завдяки яким елементи відбиття стають об'єктами свідомості. Їхній активно-дієвий характер виражається у здатності людини 1) до ідеації як представлення об'єкта у формі образу, 2) виведення розумного суджен-

ня про нього або ж 3) до емоційної оцінки останнього як бажаного чи то вартого відкидання.

Таким чином, виникає структурна модель основних механізмів психічної діяльності людини як цілеспрямованої внутрішньої активності її суб'єкта-носія. Відкинувши концептуальне обмеження, накладене дослідницькою парадигмою Brentano (нагадаємо, вона не передбачала включення в коло наукових феноменів психічного зовнішні, поведінкові прояви людської активності), можна констатувати, що ефективність як внутрішньої, так і зовнішньої діяльності людини досягається завдяки особливостям стану розвитку кожної з трьох вищезазначених функціональних систем, які доцільно вважати внутрішньопсихологічними механізмами її відповідної психічної активності.

На вітчизняному ґрунті методологічне обмеження Brentano, подолав російський вчений-матеріаліст Іван Михайлович Сеченов, який у роботі "Кому і як розробляти психологію?" (1872) сформулював тезу про психічний акт як процес, що має певний початок, протікання та кінець і завершується рухами, які безпосередньо дотичні до зовнішнього середовища й доцільні в розумінні надання користі для організму – носія психічного [5,251-252]. Таким чином, предметом психологічного дослідження ставав цілісний акт психічної діяльності в єдності його зовнішньої та внутрішньопсихологічних складових, що передбачало створення відповідних теорій про перебіг, умови та чинники походження психічних діяльностей. Методом розв'язання цього завдання вчений обрав спостереження за ходом розвитку поведінки дитини від найпростіших сенсорно-моторних реакцій до мовленнєво-мисленнєвих та морально-вольових проявів її активності. Як результат їхнього узагальнення він висловлює ідею зовнішнього діяльнісного походження психічних функцій людини, які завдяки механізму інтеріоризації стають надбаннями індивідуальної психіки. При цьому автор відмічає переважно суб'єктно – предметне джерело розвитку пізнавальних процесів, які є результатом спочатку реальних дій з предметами оточення, та суб'єкт – суб'єктну природу розвитку саморегулятивних процесів особистості, зокрема, образу – "Я"

та волі людини, які виникають як наслідок інтеріоризації насамперед досвіду спілкування дитини з іншими людьми. Саме керуючі дії останніх та характер їх емоційного ставлення, за Сеченовим, є протомоделями формування в онтогенезі здатності до саморегулюючої активності соціальної за природою людської психіки [там же, 256].

Інший маловідомий сьогодні сучасник Сеченова, Микола Христофорович Вессель – активний організатор та теоретик психолого – педагогічної науки 60-70 років XIX століття - є автором першої цілісної вітчизняної концепції структури та чинників розвитку здібностей людини. Відповідно до його поглядів, здатність до розвитку іманентна для людини, яка розвивається усе життя. Для того, щоб можливість розвитку реалізувалася, важлива наявність двох необхідних умов: природних основ здібностей та вражень зовнішнього світу. "Усе духовне (психічне) надбання розвиненої людини, – відмічає цей автор, – є добуток двох діячів: вроджених основ здібностей та всього того, що із зовні діє на ці основи" [6,140]. Такими вродженими основами Вессель вважає здатність новонародженого реалізовувати основні психічні функції: бачити, чути, відчувати... Саме з цієї загальнофункціональної основи психіки дитини розвиваються усі інші здібності, генезис яких можливий лише за умов їхнього цілеспрямованого виховання. Констатуючи активний характер процесу психічного розвитку, вчений зазначає, що основи здібностей сприймають зовнішні впливи не страждально, а й активно. Людина, а значить і її психіка, на його думку, має лише те, що сама здобула власною працею. Таким чином, у підході автора з'являється повна, з позиції сучасного розуміння, тріада базових детермінант розвитку здібностей людини.

М.Х. Вессель визнає наявність здібностей як функціональних властивостей людини і вважає, що всі здорові люди мають такий потенціал загальних людських здібностей від природи, який проявляється, наприклад, у їхній здатності відчувати, розуміти та використовувати людське мовлення. У той же час, він констатує і розбіжності у сфері цих усім лю-

дям притаманних здібностей, пояснюючи їх впливом трьох основних причин. Першою є розбіжності в тілесній організації людей, що неминуче відбивається на їх психічній активності. Друга причина, за Весселем, полягає у досконалості вроджених основ психічних здібностей. Очевидно, що мова тут іде про спеціальні задатки та особливості організації центральної нервової системи, оскільки, розуміючи під останніми вроджений потенціал психічної активності людей. Саме від цього, на його думку, залежить швидке або повільне, чітке або слабке засвоєння зовнішніх вражень, більш-менш довге зберігання їх. Третьою причиною індивідуальних розбіжностей людей М.Х. Вессель називає різницю зовнішніх умов, за яких відбувається розвиток людських індивідів. Усвідомлював цей вчений і існування певної логіки розвитку здібностей, зазначаючи, що розвиток здібностей у розумінні можливостей здійснюється не раптово та миттєво, а шляхом поступового прояву і не можна досягти вищого ступеня, не здолавши нижнього. Цими міркуваннями Вессель обґрунтовує тезу про можливість формування здібностей. Для цього кожній дитині повинна бути надана можливість для всебічного розвитку її психічного потенціалу шляхом залучення до систематичної освіти, яка б відповідала потребам віку.

Такий у загальних рисах зміст першої із відомих нам вітчизняних субстанціональних теорій здібностей. Автором першої психологічної концепції соціальних здібностей став фундатор вітчизняної індивідуальної психології – Олександр Федорович Лазурський.

Основним завданням цієї психологічної дисципліни, яка виникла на межі XIX-XX століть, він визнав дослідження людської особистості як цілісності, а аналіз індивідуальних розбіжностей підпорядковував необхідності створення класифікації особистісних типів. Такий аналітико-синтетичний за методом підхід дозволив автору розробити струнку типологічну теорію людської обдарованості, в основі якої він вбачав певний потенціал психічної активності людини, який називав її обдаруванням. Сенс такої активності вбачався у забезпеченні ефективної соціальної адаптації людини, яка залежно від потенціалу обда-

рованості мислилась або пристосувальною при невисокому потенціалі, або ж творчою, перетворювальною, характерною для високо обдарованих осіб. В останньому випадку окремим типом такої обдарованості рефлектувалась і обдарованість соціальна, притаманна альтруїстичній особистості [7].

В основу виділення соціальної обдарованості психолог уводить певне ставлення обдарованої особистості до людей, яке виражається в "почутті симпатії" або процесі "співчування", спрямованому на переживання горя та радощів інших. Серед внутрішніх детермінант розвитку почуття симпатії таких людей Лазурським відзначається їхня афективна збудливість та "тривалість чуття", а також низка з ними пов'язаних супутніх характеристик. Це такі характеристики як відсутність егоїзму та самолюбства, інтерес до внутрішніх душевних переживань, який породжує схильність людини до самозаглиблення, значний розвиток її вищих ідейних почуттів (релігійних, моральних). Окрім цього, для цих людей характерна і розвиненість вольової діяльності, спрямованої на допомогу стражденним і нужденним.

На думку О.Ф. Лазурського, поруч із цим альтруїстичним комплексом, соціально обдарована особистість завдяки багатству та складності організації володіє одним або двома додатковими комплексами, які визначають собою той спосіб та відповідні засоби, якими здійснюється альтруїзм даної конкретної людини. Учений по суті проводить думку про необхідність та можливість класифікації соціально обдарованих суб'єктів, психологічна своєрідність змісту та засобів реалізації альтруїзму яких дозволяє їм досягати вагомих результатів у певній сфері гуманітарного життя (просвіта, правозахисна діяльність, благодійність та ін.).

На думку Лазурського, представники вищого рівня обдарованості завжди реалізують у більшій або меншій мірі творчість, кожен у своїй галузі. Задаючись питанням про те, в чому ж виражається творчість соціально обдарованого суб'єкта, дослідник констатує, що вона проявляється не через створення будь-яких зовнішніх споруд, побудов чи то організацій. (Ми б

уточнили, що все це презентує лише зовнішню, найбільш матеріалізовану сторону його роботи.) А у тому надзвичайно сильному благодійному впливі, який така людина здійснює на душевний світ людей і який обумовлюється не стільки її матеріальним внеском, скільки геніальною силою та глибиною її альтруїстичних переживань. Активність в ім'я таких переживань висуває цих людей на позиції духовної еліти суспільства і часто дозволяє суспільній свідомості вважати їх святими [там же,117].

За справедливим твердженням М. Бунге, наукова теорія стає дійсно продуктивною лише тоді, коли психічне явище відносно якого вона створюється, отримує реальний інструмент виміру його поведінкових проявів. Зрозуміло, що описова психологія не могла надати такої операціоналізації знанням лише шляхом спостережень. Отже, у психології назріла потреба докорінних змін в технології здобуття наукового знання, в тому числі й стосовно здібностей. І такі зміни відбулися.

Особливо показовими у цьому розумінні є дослідження талановитого англійського дослідника Ф.Гальтона, який в роботі "Спадковий геній" (1869) узагальнив шерек біографічних даних видатних особистостей та довів необхідність підпорядкувати дослідження розумових здібностей людей, розвиток яких тісно ув'язав із впливом чинника генетичної детермінації, логіці статистичних закономірностей. І хоча подальші його дослідження індивідуальних розбіжностей із використанням не лише біографічного та експериментального методів, а й анкетування, методу близнюків, кореляційного аналізу, піонером застосування яких він був, спростували цю тезу, тим не менше, необхідно констатувати, що завдяки зусиллям Гальтона першою проблемою, яка стала основою сучасної диференційної психології як галузі науково-психологічного знання, була проблема розвитку здібностей та детермінант їхнього становлення, яка розв'язувалась автором у тісному зв'язку з питанням психометрії здібностей [8-11].

Іншою проблемою, науково відрефлектованою завдяки Гальтону, виявилось питання співвідношення здібностей та

діяльності. На його думку, здібностей є стільки, скільки існує діяльностей. Усвідомлюючи певну спрощеність подібного бачення, відзначимо, що уявлення про такого роду співвідношення, у свою чергу, відкрило реальні перспективи постановки проблеми спеціальних здібностей, наявність якої стала очевидною на додаток до традиції, що веде початок ще від Арістотеля і полягала у трактуванні загальних здібностей як певних родових характеристик, які об'єднують людей як спільність, відмінну від тваринного світу, але не торкалась проблеми ефективності здійснення розмаїття видів людської активності.

Стосовно ж проблеми загальних здібностей необхідно зазначити, що винайдені Гальтоном численні експериментальні та статистичні процедури дозволили цьому психологу впритул підійти до сучасного розуміння однієї з провідних ознак загальних здібностей, яка полягає в їхньому організовуючому впливі на всі прояви психічної життєдіяльності людини. Зокрема, зафіксувавши у дослідках над людьми з діагнозом "ідіотія" порушення їхньої здатності до розрізнення сенсорних подразнень (вони значно гірше за здорових людей розрізняли тепло, холод та біль), Гальтон робить важливий висновок про зв'язок динаміки показників інтелектуальної обдарованості людини з особливостями зміни порогів сприйняття інформації, яка проявляється у варіативності диференційованої чутливості до зовнішньої стимуляції [8;10]. Зазначимо, що подібна тенденція спостерігається й у випадку соціальної обдарованості, що проявляється в суттєвому зниженні у соціально здібних людей порогів сприйняття соціальної інформації. Останнє знаходить відбиття у феноменах їхньої психологічної проникливості, сенситивності, психологічної спостережливості як виключної уважності до нюансів соціальної ситуації.

Таким чином, завдяки роботам Гальтона виникає галузь психологічних досліджень, яка предметом свого наукового інтересу обирає індивідуальні розбіжності людей, в основі яких постулюються їхні здібності. Назвою ж "диференційна психологія" ця нова наукова дисципліна зобов'язана швейцарському

психологу Вільяму Штерну. Відповідно до традиції, що складалася в західноєвропейській психології XIX століття, завдяки теорії Дарвіна, Штерн розумів інтелект як певну генетично обумовлену загальну здібність людського індивіда пристосовуватися до нових життєвих умов. Специфіка такої здібності полягала, за Штерном, у тому, що завдяки їй носій набуває можливості розв'язувати життєву задачу через активне перетворення ментального образу реальної проблемної ситуації. Індивідуальна своєрідність прояву цієї здатності у різних людей ставала, за задумом автора, предметом нової наукової галузі. Стає також зрозумілим, що реальних результатів на шляху наукового пізнання інтелекту можна досягти лише із використанням адекватних методів дослідження, якими стають винайдені Гальтоном процедури, найперспективніші з яких входять у психологічний обіг як розумові тести, побудовані за принципом проблемних завдань.

Очевидно, що проблемні ситуації в реальній життєвій практиці завжди включені в соціальний контекст, але саме цей факт, на жаль, випав вже із перших методичних програм діагностики здібностей людини. Французькі дослідники А. Біне та Т. Сімон – найпослідовніші провідники ідеї виявляти ступінь розумової обдарованості за допомогою психометричних тестів – трактували інтелект як загальні здібності людини справлятися з відповідними завданнями, пристосовуватися до обставин життєдіяльності та ефективно включатися у соціальне життя [8]. Центральним моментом їхнього бачення, як і у представників англійської школи дослідження здібностей, було уявлення про існування базових біологічно обумовлених структур інтелекту, які не залежать від культурних впливів. Це відіграло вирішальну роль у подальшому створенні методичного інструменту психологічного дослідження – широко відомої тестової шкали Біне – Симона, при розробці якої її автори свідомо намагалися підібрати завдання, у виконанні яких максимально нівелювався фактор впливу соціального досвіду досліджуваного. Останній факт особливо переконливо доводить, що у кінці XIX – початку XX століття, попри важливість факту виділення індивідуальної психо-

логії в окрему галузь психологічного знання та перспективні методичні напрацювання цієї психологічної дисципліни, проблема ролі загальних здібностей людини в її адаптації до обставин життєдіяльності та ефективному включенні в соціальне життя фактично залишилася в ній на рівні умовивідної дефініції, не отримавши адекватного науково-методичного забезпечення.

Тим не менше, своєрідність та значущість такої проблеми все – таки усвідомлювалась окремими психологами-науковцями. Так, один із лідерів ідеалістичної описової психології А. Бергнос, констатує відмінність відносин людини із предметним світом та соціальним середовищем, із цього приводу тонко зазначав, що сучасна йому наукова психологія, на жаль, не зробила такого розрізнення. "Вона встановлює загальні особливості сприйняття, інтерпретації, розуміння, не задаючись питанням, чи не є вони різними механізмами, які вступають у гру відповідно тому, прикладаються ці здібності до особистості або речей, відповідно до того, занурений розум у соціальне середовище або ні. Однак, – продовжує він, – основна маса людей вже позначила цю розбіжність і навіть відзначила її у своїй мові: в один ряд із п'ятьма відчуттями, які інформують нас щодо речей (предметів), люди поставили почуття здорового глузду, яке торкається наших відносин з іншими людьми [9,113]. Так, автором проводиться ідея необхідності виокремлення своєрідного раціонально – емоційного потенціалу активності людини в царині суб'єкт-суб'єктних відносин, який є інтегралом її соціальних здібностей. Загальний характер такого потенціалу здібностей для нього є безсумнівним.

Висновки. За часів Просвітництва (XIII - XIX ст.) психологія збагатилася методологічними уявленнями про функціональну сутність здібностей як потенціалів психічної активності людини, джерела та чинники розвитку загальних і спеціальних здібностей. Перший досвід описового та експериментально-дослідного отримання наукових даних у цей період дозволили науковцям впритул підійти до усвідомлення необхідності дослідження та розвитку здібностей людини як психологічних механізмів не лише її ефективної адаптації до умов середовища, а

й продуктивного функціонування в різних видах діяльності, в тому числі й пов'язаних, для чого й було створено нову психологічну дисципліну – індивідуальну (диференційну) психологію.

Не буде перебільшенням твердження, що протягом цілого ХХ століття проблематика досліджень психології загальних здібностей як експериментальної науки була переважно зосереджена на виявленні особливостей функціонування пізнавальної сфери людини. Традиційно це здійснювалось на моделі розв'язання задач предметно-теоретичного плану, що не охоплювало всіх типів значущих ситуацій реалізації здібностей у практиці повсякденного життя, домінантою якого є насамперед його соціальний характер. Останнє, погодимось, потребує від людини актуалізації й розвитку насамперед соціально-комунікативних здібностей. Саме ці здібності забезпечують їй ефективність взаємодії з іншими людьми та їх об'єднаннями, а також із самою собою як носіями необхідної соціальної та предметної інформації. Цей факт, на нашу думку, і дотепер не отримав належного науково – психологічного осмислення.

Показові, в цьому сенсі, думки автора сучасної вітчизняної теорії здібностей, побудованої на основі суб'єкт – об'єктної моделі людської активності, – В.Д. Шадрикова, який лише у заключній главі своєї книги "Здібності людини" (1997) визнає, що й він схиляється до думки, що усі здібності людини отримують нове обличчя, реалізуються різними механізмами, коли вони спрямовані на іншу особу [10, 226]. За таких умов, в його інтерпретації, здібності набувають статусу духовних, вони перевтілюються під впливом моральних норм, почуттів і станів, зазнаючи їхнього низхідного регулюючого впливу. З іншого боку, уявити розвиток здібностей як структурних елементів цілісної особистості людини без зазначеного формуючого соціального впливу неможливо. На нашу думку, саме таке розуміння робить усі загальні здібності людини в кінцевому розумінні соціальними. Відправним моментом їхнього формування завжди є соціум та створене ним соціокультурне середовище, а тому досліджувати і розвивати загальні здібності потрібно на моде-

лях соціальної взаємодії людини з іншими людьми, усвідомлюючи провідний характер таких механізмів в організації життєдіяльності та розвитку особистості.

Література

1. Ярошевский М.Г. История психологии. – М.: "Мысль", 1985. – 575 с.
2. Радищев А. Н. Избранные философские и общественно-политические произведения. – М.: "Госполитиздат", 1952. – 676 с.
3. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии. – СПб.: "Питер", 2001 – 720 с.
4. Сикорский И.А. Всеобщая психология с физиогномикой. – К.: тип. Кульженко, 1904. – 574 с.
5. Сеченов И.М. Избранные философские и психологические произведения. – М.: "Госполитиздат", 1947. – 647 с.
6. Никольская А.А. Психологические основы воспитания в трудах Н.Х. Весселя // Вопросы психологии. – М., 1980. - № 6. - С.139-149.
7. Лазурский А.Ф. "Альтруизм". // Психология личности. Тексты. – М.: МГУ, 1982. – С. 262-267.
8. Дружинин В.Н. Психология общих способностей. – СПб.: "Питер", 2002. – 368 с.
9. Бергсон А. Два источника морали и религии. – М.: "Наука", 1954. – 308 с.
10. Шадриков В.Д. Способности человека. – М.-Воронеж: МОДАК, 1997. – 288с.
11. Власова О.І. Психологія соціальних здібностей: структура, динаміка, чинники розвитку. – К.: ВПЦ "Київський університет" . – 2005. – 308с.